

Dinsdag 18 april 1916 – ochtendeditie

Memoranda (KVdW).

Brussel, 27 Maart.

Een Zwitsers professor schrijft over de volkseconomische kracht van Duitsland, en drukt die kracht uit in het woord “aardappelbroodgeest”. Het woord is expressiever dan mooi; de oproepende macht ervan wekt beelden op die eerder zedelijk, en vooral burgerlijk zijn, dan vormschoon en pathetisch. Dat is dan ook de eigenlijke bedoeling van de schrijver, die trouwens voor het pathetische zorgt in zijn exegese. – “Aardappelbroodgeest”, roept hij uit, “aardappelbroodgeest! Dit woord is een hymne op ons goede, Duitse volk, op zijn gezonde zedelijke kern, de hoogste erkenning, die het buitenland ons onvrijwillig doet te beurt vallen. En waar wij speciaal op zouden willen drukken: die aardappelbroodgeest is de roemrijke daad der anonieme brede massa van het volk, juist van die lagen, die het ontbrekende brood niet door goede en dure surrogaten konden vervangen. Het werkzame volk, de werkman, de fabrieksarbeider, de huiszittende werkster: voor allen draagt dat woord een roemrijke betekenis. Het offer, dat deze Duitse mensen in hun levensstandaard gebracht hebben, dat zij stil en blij bij de zwaarste lichamelijke arbeid brachten, vloeide voort uit onberoepen zedelijk heldendom, en openbaarde stille deugden van edele, voorname zin”.

Aldus de Freiburgse professor, en ik zal er mij voor wachten hem tegen te spreken. Om twee redenen, waarvan de eerste is dat mij alle gegevens ontbreken om te beoordelen of de toestand onder de arbeidersbevolking in Duitsland werkelijk is zoals hij hem voorstelt, en de tweede dat zo die toestand inderdaad zo heldhaftig is (wat ik niet te controleren, en dus niet te loochenen vermag) zijn lof aan de

Duitse bevolking inderdaad toekomt. Dat lijden voor een schoon doel tot de hoogste zielenadel behoort, werd lang vóór het Christendom erkend, en er kan geen reden voor bestaan, die adel aan het Duitse volk te ontzeggen, als dat volk die lof inderdaad verdient.

Ik kan hierbij echter niet nalaten, aan mijn eigen volk te denken, en in een gelijk verband. Ge moet mij dat niet kwalijk nemen: twintig maanden bezetting hebben ons, geef het toe, recht gegeven op enig egoïsme, dat trouwens van minder slecht allooi is dan eigenliefde doorgaans pleegt te zijn; men kon hier immers zonder groot bezwaar het woord vertalen door behoudszin, door meer of min bewuste levenswil, - en wie kan het ons euvel duiden dat wij niet willen ondergaan, dat wij willen blijven, minstens wat wij zijn, en worden - wat wij met alle onze verlangens wensen, - beter dan wij zijn?

Mijn volk nu, ik kan het wel zeggen zonder de minste snoeverij, heeft gedurende die twintig maanden in aardappelbroodgeest voor het Duitse niet hoeven onder te doen. Wel te verstaan deugt het woord niet voor ons geval: ons brood immers is geen aardappelbrood: het is misschien kalkbrood, of zandbrood, of op zijn best gruisbrood; maar het aardappelmeel komt in de samenstelling maar zelden voor, geloof ik, vooral weer in de laatste tijd. Noem dan de geest die ons volk bezielt, "gemalen baksteen broodgeest", zo gij het goedvindt, en geef toe dat hij er in zedelijke adel niet door verliest. - Ja, ook ons volk geeft, zonder morren, zonder verzet, zonder oproer, zonder de minste vijandelijke betoging, blijk van een uitstaansvermogen, van een "zedelijk heldendom", die eveneens bewonderenswaardig zijn. Stel u die toestanden van voor de oorlog en van nu, na twintig maanden, maar eens goed voor: wij waren een zeer welvarend land, dat economisch aan de spits van Europa stond. Arm was zo goed als niemand, die het niet wilde zijn. Er was werk voor ieder, en, kon dat werk nu ook beter betaald, onze levensstandaard was zo, dat, zoals ik zegde, ieder er komen kon (behalve, misschien, sommige klassen

van intellectuelen, - waar men overheen kan stappen). - Ineens nu wordt, door het feit van de oorlog, alle werk stopgezet, en het is de oorlog ook die, niettegenstaande alle pogingen en elke mogelijke goede wil (want het verzet is korter geweest dan men meent en had kunnen verwachten), het hernemen van de arbeid belemmeren en zelfs beletten kwam.

De schaarste en duurte zullen niet zo heel veel minder dan in Duitsland geweest zijn, en zij blijven drukken, om niet te zeggen, dat zij lastiger en lastiger om te dragen worden. Daarentegen wordt er niet meer of althans veel minder geld verdiend dan vroeger, terwijl de lasten voor openbare besturen en burgerij, alleen reeds vanwege de openbare liefdadigheid, groter en groter geworden zijn. Begrijpt ge ook het verschil tussen de Duitse aardappelbroodgeest en de Belgische? In Duitsland werken nog steeds de arbeiders, en winnen dus geld, waarmede zij kunnen kopen; al is hun portie afgemeten, zij hebben dan toch het middel ze zich aan te schaffen; terwijl het met ons arm volk, dat geen werk heeft, niets verdient, al lang geen spaarpenningen meer bezit, toch heel anders gaat: men biedt het een zekere hoeveelheid waren aan, maar zelfs dat weinige kunnen zij niet kopen; wij staan, als de Duitsers, op rantsoen, maar zelfs dat rantsoen gaat aan onze neus voorbij: druiven die immer te groen zijn, neen: druiven die wanhopig hoog hangen, - want van smalende ironie hebben wij allang afgezien ... En vraag ik mij dan af: waar is de aardappelbroodgeest?, dan hoef ik waarlijk niet over de oostergrens te kijken.

- Ja maar, meent de Zwitserse hoogleraar, het gaat hier om gans iets anders. Het gaat namelijk om de vaststelling, dat die aardappelbroodgeest geenszins ontstaan is door "dwang en drill", zoals hij het uitdrukt; om de bevestiging, dat, met al de discipline, die zeer zeker achter de economische prestaties van het Duitse volk zit, die prestaties toch in de eerste plaats te danken zijn aan de

vaderlandse zin van dat volk, aan de geest van offervaardigheid, die het ten algemenen bate bezielt. Doch daar antwoord ik op: zo inderdaad een hoger ideaal, zo de wil tot overwinnen het Duitse volk sedert lang op de tegenwoordige ontberingen had voorbereid, die het des te gemakkelijker draagt: wat dan te zeggen van de zedelijke moed der Belgen, die helemaal niet op de oorlog en de economische gevolgen ervan waren bedacht, en de tegenwoordige nood niettemin met ten minste evenveel geduld als de Duitsers dragen? Ik weet wel, dat niemand onze vaderlandsliefde betwist; ik voeg er zelfs aan toe te willen erkennen, dat zij die op dit ogenblik, onder de bezetting, voor het land allerlei administratieve hervormingen dromen en die aanvaarden willen van waar ze ook komen mogen, zich beroepen kunnen op patriottisme, - hetgeen de toekomst bewijzen of loochenen zal. Maar staan wij in deze buiten betwisting, ook in het buitenland: is het ogenblik niet even vast te stellen, dat wij, die van de oorlog niets te verwachten hebben, en voor wie de oorlog niets kan betekenen dan een smartelijke crisis zonder baten; - dat wij, zonder hoop of vooruitzicht van het herstel van het land zoals het was vóór de gebeurtenissen, zodat de oorlog voor ons tot niets zal hebben gediend dan, misschien, tot een zedelijke revisie van onze waarde en ons gebrek, revisie die dan heel duur komt te staan; - dat wij bij de doelbewuste Duitsers, die van de oorlog al heel veel verwachten en verwachten kunnen, ja, verwachten moeten, waarlijk aan aardappelbroodgeest niet moeten achter worden gesteld.

Passiviteit, zullen sommigen misschien zeggen; wellicht zullen zij er aan toevoegen: en vrees. Maar het Duitse bestuur weet wel, dat de Belgen zich niet zo licht laten terroriseren, dat zij eerder geneigd zouden zijn te spelen met het vuur. - Gewoonte, menen misschien sommige anderen, der eeuwenlange onderwerping aan vreemde machten. Maar daargelaten, dat wij sedert ettelijke generaties die gewoonte hadden afgeleerd en ons meer dan elk volk van onze

vrijheid in spreken en handelen bewust waren, kan de geschiedenis leren hoe hier in het land de onderdrukking steeds opgevat werd: als iets dat nooit de geest, nooit de ziel of het hart kan verknachten; zodat wij, van bij de vijftiende tot einde der zeventiende eeuw, op het gebied der kunst steeds de overwinnaars van onze onderdrukkers geweest zijn. Onze zedelijke vrijheid kan ons niet ontnomen worden: wij weten het, en daarom dragen wij juist de ontberingen en noden met zulke moed en zulke zelfbeheersing.

En dan is er, nietwaar, dat de bewusten onder ons in hoofdzaak, en als aan het zekerste bezit, aan morgen denken. Met Pascal mogen zij zeggen: "le seul avenir est notre fin". Zelfs dezen, die niet zo precies weten waar zij heen gaan, bereiden in zich die toekomst voor. Men verwijt hun toegevingen: zij doen het alleen, onbewust uit behoudsinstinct, bewust omdat die toegevingen de borgstelling voor die toekomst zijn. Wij willen, eenvoudig, leven, onze eigen gang gaan, onze eigen vermogens ontwikkelen tot persoonlijk en algemeen welzijn. Dit gaat voor het ogenblik maar half: aan de armoede, aan de ellende, die gans Europa bedreigt en heerst over ruim de helft ervan, hebben wij de eersten ons deel gehad, en het is ons in volle breedte toegemeten. Maar wij willen niet ondergaan, en daarom morren wij niet, want wie mort vermindert zich zelf. Wij wachten. Wij wachten met geduld, omdat wij weten dat wij niet vergeefs wachten. En is het brood van gemalen baksteen, waarvan de geest ons bezielt, wat hard en wat zuur: te zoeter het toekomstige brood, dat wij zeer bewust aan het kneden zijn ...

Dinsdag 18 april 1916 – avondeditie

Londen, 17 april. Engels stafbericht:

Hevige wederzijdse beschieting bij Vormezele, Dikkebus en in de streek tussen St.-Elooi en het kanaal Ieper-Komen.

Berlijn, 18 april. Officieel:

Onze artillerie nam Engelse stellingen in de buurt van St.-Elooi ruimschoots onder vuur. Een zwakke aanval met handgranaten in de streek van de door ons bezette ontploffingstrechters is 's nachts gemakkelijk afgeslagen.

Uit België.

In Het Vlaamsche Nieuws treffen wij een uitvoerige verordening aan van generaal von Bissing, de Duitse gouverneur-generaal in België, betreffende de verkoop van kunstmeststoffen.

Memoranda (KVdW).

Brussel, 29 Maart.

Op het middaguur, door de drukke straat: vier heren met een hoge zijden hoed op het hoofd. En heel die deinende mensenvolte, ik ging schrijven: heel de grote stad, die ze verbluft nastaat, haar verrassing toont aan open mond en lachende ogen, aan handen die naar omhoog gaan, aan blijven staan en zich omkeren achter dat vreemd verschijnsel: mensen die nu, onder oorlog en bezetting, met een hoge zijden hoed op het hoofd op straat durven te komen, en dan nog wel vier tegelijk en samen ... Want, kiezelsteentje onder de bouwmaterialen voor de zedengeschiedenis van deze tijd: de hoge zijde, beschouwd als feestelijke galahoed, is uit de circulatie verdwenen. Zelfs waar hij een beroepsteken, en zelfs een beroepsnoodwendigheid was, bij dokters, bijvoorbeeld, of bij behoudsgezinde kamerleden, was hij vervangen geworden door een nederiger hoofddeksel, - gesteld dat hoeden ook hun ijdelheid

hebben ... Nog slechts lijkbidders bleven er zich mee tooien, uit eerbied voor de dood, - nu het met de eerbied voor het leven wel amen en uit schijnt te zijn. Maar behalve deze dienaars der allerlaatste bovenaardse stonden, inleiders tevens tot het onderaardse, hadden de Brusselaars afgezien van het joviale, dat schijnt te liggen in het dragen van dat ongemakkelijk en potsierlijk tuig.

Is het teken van grotere zedelijkheid bij de mannen? Het kan niet gezegd dat de vrouwen de oorlog zo tragisch opnemen, dan dat zij er pronkzucht en mode aan offeren zouden. En daardoor zijn zij het misschien juist, die de zedelijkheid ophouden. Want zedelijkheid kan niet liggen in vernietiging: zij vindt in de moed een van haar hoogste uitingen. En de vrouw, die voortgaat zich te kleden naar de eisen der mode, bewijst de ont-modiging tegen te willen werken; terwijl de ernst van de hoge-hoed-bannende man wel iets heeft van fnuikende treurnis ...

Vind dit nu een paradox, zo ge wilt: ik geef het alleen als verontschuldigende uitlegging van het feit, dat onze dames niet ophouden, zich naar de mode te kleden. Naar de allerlaatste mode. En nog wel, als immer trouwens, naar de mode van Parijs. - Want (nieuw kiezelsteentje onder de bouwmaterialen voor de zedengeschiedenis van deze tijd), want wij ontvangen nog steeds de Parijse modetijdschriften. Terwijl het zo goed als onmogelijk geworden is, zo niet geheel verboden, boeken te laten komen die in Frankrijk uitgegeven zijn, hebben de dames het gedaan gekregen, de bijzondere modeliteratuur over de grenzen te halen, dwars door de met elektriciteit beladen prikkeldraad. Ik zou het niet hebben geloofd, had ik het niet met eigen ogen gezien. Maar ik heb zelf zo'n album in handen gehad, uitgegeven door een Franse firma. Weliswaar was het gedrukt te Baarn, in Holland. En de verklaringen waren in het Duits vertaald.

Want, wat men ook doe, de mode is internationaal, zelfs in oorlogstijd. En ze wil daar ronduit voor uitkomen, zelfs te Parijs.

30 maart.

“Nous ne sommes jamais chez nous”. - Wat is het, dat mij ineens die woorden van Montaigne in het hoofd brengt? ... Ik wandel over straat, in een afgelegen wijk. Hier lopen mij geen Duitsers voorbij. En trouwens, hebben de Duitsers ons ooit, behalve de eerste bezettingsweken, kunnen beletten, ons te Brussel volkomen thuis te voelen? Blijven zij daarentegen zich hier niet gedragen en vertonen als vreemdelingen, voor dewelke het waarlijk niet gemakkelijk schijnt te gaan, zich aan te passen? ... Het is heden een tedere voorjaarsdag, een van die dagen waar we zo gemakkelijk weer jong bij worden, weer dwepen gaan, hoe gemakkelijk ook weemoed ons te pakken krijgt; een dag van exaltatie, waar men zichzelf bij voelt in volle ontplooiing, onafhankelijk van alle beperkende contingentie. En nochtans, dat bittere woord, plots: “nous ne sommes jamais chez nous”, met de openbaring van een fatale evidentie, die ik niet eens pogen zal, weg te redeneren ...

Wie verklaart ooit die geestesflitsen, waarin ons, zonder de minste aanleiding, buiten alle logica, tegen eigen denken in, iets geopenbaard wordt dat ons treft als de waarheid zelf? Vreemd spel van het geheugen, dat zich voordoet, ineens, als een soort verwittiging, als een voorzienigheid, als de wakende engel waar uw dagen zijn aan toevertrouwd ... - Ik denk na: wat toch, dat mij in deze woorden treft, die natuurlijk buiten alle verband werden gehaald; die op dit ogenblik, en voor mij, heel zeker een andere betekenis hebben dan voor Montaigne, toen hij ze neerschreef? En om te beginnen: welke is die betekenis die ze voor mij kregen? ... - Het genot van mijn ochtendwandeling is bedorven. Ik zie de sliertige, zondoorzeefde nevelen niet die de graszoden ontrijzen van het park waar ik ben

beland. Ik weet niet meer waar ik loop. Mijn gedachten worden opgeslorpt, worden gemarteld door die loze geniepige woorden: "nous ne sommes jamais chez nous" ... - Geleidelijk ontwikkelt zich echter het kluwen van mijn denken. Er komt een zekere orde in de denkbeelden; zij gaan elkander volgen, niet zoals de rede het eisen zou: meer naar de logica der mijmerij. Zij zeggen: "Wij voelen ons niet thuis. Hoe zouden wij ons ook thuis gevoelen? Wij wachten immers; onze angst is de angst der afwachtende houding, der schijnbaar kalme maar innerlijk woelige afwachting, die niemand ziet. En niemand ziet die angst. Maar gaat het ons niet allen zo? Wachten wij niet allen? Maar geen die het van de andere ziet. Wij glimlachen mekaar tegen, alsof wij volkomen gerust waren; en niemand bekent zijn angst. Doch de angst is dezelfde voor allen ... - Wat dan wachten wij af? Waarop wachten wij? Van het stoffelijke is dat wel te zeggen. Maar er is iets anders, iets dat wij niet zeggen kunnen, en dat juist onze angst verklaart. Wij kunnen ons wel een beeld vormen van wat morgen ons land zal zijn. Maar de anderen, dezen die weggegaan zijn en terug zullen komen: is hun beeld van de toekomst niet noodzakelijk anders; zal het met onze inzichten overeen te brengen zijn? Zij weten niet hoe het hier gaat; hun voorstelling van het heden kan met onze ervarende vaststelling niet overeen komen: wat met hun illusie van morgen? Wij hebben, gedwongen, de toeschouwende houding aangenomen. Wij hebben veel gezien dat wij liever niet hadden gezien; wij hebben geprobeerd ons over de werkelijkheid te begoochelen; maar die werkelijkheid is oppermachtig, en ten langen leste zijn wij zelfs de schoonste leugen gaan haten. Aldus zijn wij wijs geworden, heeft de toekomst voor ons een gedaante gekregen die een mogelijkheid, een waarschijnlijkheid inhoudt. Maar de anderen? Zullen zij met hun illusie tegen onze bittere kennis niet aanbotsen? Zal onze kennis tegen hun illusie bestand zijn?... - Wij, de thuis geblevenen, de bewakers der haardsteden, wij kunnen ons niet meer thuis gevoelen: zijn niet zo velen van huis weg, aan dewelke de lange

afwezigheid een gewijzigd beeld van het huis zal hebben gegeven, dat zij niet meer zullen herkennen? Of zullen zij het huis niet dermate willen wijzigen, dat wij, die er geleden hebben, er ons ongelukkig zullen gaan voelen? ... “Nous ne sommes jamais chez nous”, nu niet dat het huis ontvolkt is, morgen niet dat het huis ons misschien niet meer zal gelijken ...”

Aldus mijmer ik: ijle gedachten waar ik voor schrik. Want kan het inderdaad niet blijken dat de verwijdering onenigheid ten gevolge zal hebben? Ik huiver bij dit denkbeeld ...

In de brief van onze Brusselse correspondent, opgenomen in ons ochtendblad, is er sprake van het oordeel van “een Zwitsers hoogleraar”, nl. uit Freiburg, over de stille, moedige geest, waarin het Duitse volk het lijden van de oorlog draagt. Onze lezers zullen zich herinneren, dat wij onlangs uit het artikel van deze hoogleraar het een en ander hebben aangehaald. Het was echter een Duits hoogleraar, wel uit Freiburg, maar het Badense, niet het Zwitserse Freiburg. Als wij het ons goed herinneren, was het professor Karl Diehl, de econoom.